

Η χρήση λογικής και νοεράς ενέργειας του ανθρώπου κατά τον άγιο Γρηγόριο Παλαμά -1

/ [Πεμπτουσία](#)

Η Χρήση Λογικής και Νοεράς Ενέργειας του Ανθρώπου κατά τον άγιο Γρηγόριο Παλαμά

(Επεξεργασμένο κείμενο από την Στρογγυλή Τράπεζα του Β Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου «Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν», Λεμεσός 5-7 Νοεμβρίου 1999)

Συνέχομαι όλος από πόθο και τρόμο, όταν μελετώ η όταν πρόκειται να μιλήσω για τον μεγάλο θεολόγο και Πατέρα της Εκκλησίας μας, τον άγιο Γρηγόριο Παλαμά. Πόθο, γιατί αυτός ο άγιος εκφράζει κατά ένα μοναδικό τρόπο την Πατερική θεολογική σκέψη ως προς την ακριβή και αναλυτική διδασκαλία των Τριαδολογικών και Χριστολογικών δογμάτων, αλλά και αποκαλύπτει και ερμηνεύει δυσεξιχνίαστες ανθρωπολογικές αλήθειες. Τρόμο ιερό αισθάνομαι, γιατί φοβούμαι μήπως παρερμηνεύσω κάτι από την διδασκαλία και την χαρισματική ζωή του αγίου. Θαρρώντας όμως στις πρεσβείες του προχωρώ στην κατά το δυνατόν ανάπτυξη, μέσα στα όρια του χρόνου που μου προσφέρεται, του τόσο λεπτού και σημαντικού θέματός μας, που άπτεται του βιώματος της χριστιανικής ζωής.

Ο άγιος Γρηγόριος Παλαμάς στην δεύτερη ομιλία του για τα *Εισόδια*, όπου παρουσιάζει το πρόσωπο της Θεοτόκου ως πρότυπο ησυχαστικής ζωής, ομιλεί αναλυτικά περί των πέντε δυνάμεων της ψυχής· αίσθησης, φαντασίας, δόξας, διάνοιας, νους[1]. Εκεί ο μεγάλος αυτός ανατόμος της ανθρώπινης ψυχής διευκρινίζει ότι διάνοια είναι η λογική δύναμη που ολοκληρώνει με διάφορους διεξοδικούς συλλογισμούς την δόξα δηλαδή την γνώμη[2], και έχει ως έδρα της τον εγκέφαλο[3]. Ο νους είναι αυτοτελής ουσία που έχει ως κύρια ενέργειά του, την νοερά· όταν όμως εκπίπτει από αυτή την κίνηση, περιορίζεται στην διανοητική και μόνο ζωή[4].

Ο άνθρωπος έχει δύο ψυχικούς οφθαλμούς[5]. Ο πρώτος είναι η διάνοια που έχει ως επιστητό της την κτιστή γνώση. Όμως με την διάνοιά του ο άνθρωπος μπορεί να μελετά και το Άκτιστο, να ενασχολείται, κάτω από προϋποθέσεις, με διάφορες πνευματικές “θεωρίες”[6]. Η διάνοια δεν αποτελεί τον κύριο οφθαλμό της ψυχής, γιατί δεν μπορεί να γνωρίσει εμπειρικά τους επουράνιους θησαυρούς· αυτή «τα αισθητά και τα νοερά επίσης διανοητά δι’ εαυτής ποιεί»[7]. Ο δεύτερος ψυχικός οφθαλμός είναι ο νους, δηλαδή η νοερά ενέργεια μέσα στην καρδιά του ανθρώπου με την οποία επιτυγχάνεται η θεία εποψία και η εμπειρική γνώση του Θεού δια των

ακτίστων θεοποιών ενεργειών του Θεού[8].

Η άσκηση των αρετών έχει ως σκοπό την ένωση του ανθρώπου με τον Θεό δια της ακτίστου Χάριτός Του. Με τις αρετές μπορούμε να οδηγηθούμε στην προς τον Θεόν ομοίωση· δίχως όμως την επίτευξη της αισθητής, οντολογικής[9] κατά Χάριν ενώσεως δεν πετυχαίνουμε, δεν “πάσχομεν” την θέωση[10].

Μετά την πτώση των Πρωτοπλάστων διαταράχθηκαν και διασπάσθησαν οι ψυχικές δυνάμεις του ανθρώπου[11]. Οι δυνάμεις αυτές, και ιδιαίτερα η νοερά, πρέπει τώρα με την Χάρη του Θεού και την συνέργεια του ανθρώπου να αποκατασταθούν και να ενοποιηθούν μέσα στον χώρο της καρδιάς, που αποτελεί το πνευματικό κέντρο του ανθρωπίνου προσώπου, τον θρόνο της Θείας Χάριτος[12]. Με τον τρόπο αυτόν ξαναβρίσκει ο άνθρωπος «το αρχαίο εκείνο κάλλος»[13] και θεραπεύεται το ανθρωπινό πρόσωπο[14].

Κατά τον Παλαμά ο νους του ανθρώπου έχει ουσία και ενέργεια όπως και ο Θεός[15]. Η ουσία του νου, που εδρεύει στην καρδιά[16], στο «πρώτον σαρκικόν λογιστικόν όργανον»[17], είναι αμετάβατη «μηδέποτε εαυτήν απολείπουσα»[18]. Η ενέργεια όμως του νου μεταβαίνει[19] και διαχέεται έξω δια των αισθήσεων και των λογισμών. Την ενέργεια αυτή προσπαθεί να επαναφέρει στην ουσία ο ασκητής με την νοερά προσευχή, ώστε ο νους να επιστρέψει στον εαυτό του και κατόπιν να ενωθεί με τον Θεό[20]. Μπορεί σε κάποιον να λειτουργεί αυτή η νοερά ενέργεια, αλλά επειδή δεν γνωρίζει την Πατερική διδασκαλία, να μην έχει συνειδητοποιήσει τι συμβαίνει ακριβώς στον χώρο της καρδιάς του· έχει όμως σίγουρα την αίσθηση καρδιακών θείων βιωμάτων.

Η ένωση του κτιστού ανθρώπου με τον άκτιστο Θεό διαμέσου της νοεράς ενέργειας στην καρδιά του ανθρώπου δεν μπορεί να γίνει χωρίς την Χάρη του Θεού. Ούτε την ύπαρξη της νοεράς ενέργειας μπορεί να αντιληφθεί ο άνθρωπος χωρίς την ενέργεια της Θείας Χάριτος[21]. Μπορούμε να πούμε ότι η νοερά ενέργεια αποτελεί τον δείκτη ευρέσεως της Χάριτος του Θεού[22]. Αυτός που μετέχει, κοινωνεί με την άκτιστη θεοποιό ενέργεια, γνωρίζει εμπειρικά την νοερά ενέργεια της ψυχής του μέσα στην καρδιά του κατά την προσευχή[23].

Θα πρέπει να τονίσουμε ότι η λογική ενέργεια του ανθρώπου, όταν θεωρείται ως αυθεντία στην έρευνά της για το Άκτιστο, μπορεί να δημιουργήσει πλάνη, που σχετίζεται με τρεις κατηγορίες ανθρώπων και έχει αντίκτυπο στην πνευματική τους ζωή.

[Συνεχίζεται]

[1] Γρηγορίου Παλαμά, *Ομιλίες ΚΒ*, εκδ. Σοφοκλέους του εξ Οικονόμων, Αθήνησι

1861, Ομιλία 53, από την 35 παράγραφο, σ. 172 κ. ε. Περί της διακρίσεως των όρων νους, διάνοια, καρδιά, ψυχή βλ. Μητροπ. Ναυπάκτου Ιεροθέου, *Ορθόδοξη Ψυχοθεραπεία*, Α έκδ. 1986, σ. 91-228, όπου στις σ. 111-117 επισημαίνεται ότι οι Πατέρες πολλές φορές εναλλάσσουν τους όρους χαρακτηρίζοντας τον νου, άλλοτε ως διάνοια η νοερά ενέργεια της ψυχής, άλλοτε ως ουσία της ψυχής. Στην Δυτική θεολογία ο νους εκλαμβάνεται πάντοτε ως διάνοια και λογική. Για τους θεολόγους της Δύσεως είναι “ανύπαρκτη” η νοερά ενέργεια. Ενδεικτικά σημειώνουμε: «Νους λέγεται και η του νου ενέργεια εν λογισμοίς συνισταμένη και νοήμασι. Νους εστι και η ενεργούσα ταύτα δύναμις, ήτις και καρδιά καλείται παρά της Γραφής». *Τρία κεφάλαια περί προσευχής και καθαρότητος καρδιάς 3, Γρηγορίου του Παλαμά, Συγγράμματα*, επιμ. Π. Χρήστου, τομ. Ε, 1992, σ. 159 (στο εξής *Συγγράμματα*). «Όταν δε απαιτώμεθα ειπείν τι νους και τι διάνοια, τον μεν νουν ουσίαν λέγομεν, την δε διάνοιαν ουσιώδη ενέργειαν... αλλ’ ουκ έστι ποτέ χωρίς νου η διάνοια». *Επίτομος διήγησις Φακρασή Πρωτοστράτορος 26, Συγγράμματα*, τομ. Δ, 1988, σ. 229. Και αγίου Ισαάκ Σύρου, *Λόγος 83*, εκδ. Σπετσιέρη, σ. 320 «Ο μεν γαρ νους μία εστί των της ψυχής αισθήσεων· η δε καρδιά εστί η περιέχουσα και κρατούσα τας ένδον αισθήσεις. Και αύτη εστί η ρίζα».

[2] «Διάνοια δε λογική μεν εστιν αεί, διεξοδικώς δε πρόεισιν εις την μετά λόγου δόξαν αποτελευτώσα». *Ομιλία 53, 36, Οικονόμου*, σ. 174.

[3] «Πάσαι δ’ αύται δι’ οργάνου πρώτου συνειστήκασι και ενεργούσι του ψυχικού εν εγκεφάλω πνεύματος». *Ο.π.*

[4] «Νου δε όργανον ουδέν εστιν, αλλ’ αυτοτελής εστιν ουσία και καθ’ εαυτήν ούσα ενεργητική, ει και προς την κατά διάνοιαν ψυχικήν τε και ανελιγμένην ζωήν υποκαταβιβάζει εαυτόν». *Ο.π.* Για την διευκρίνηση των ενεργειών της ψυχής σε μια σύγχρονη ορολογία και διατύπωση βλ. Χρυσοστόμου Μοναχού Διονυσιάτου, *Θεός Λόγος και ανθρώπινος λόγος*, Άγιον Όρος 1998. Το παρακάτω θα μπορούσε να ήταν ερμηνεία του ως άνω χωρίου του Παλαμά: «Όταν η ενέργεια του νοός εγκλωβίζεται στην αίσθηση η τον λόγο, η διανόηση (λογική ενέργεια) λειτουργεί ως υποκατάστατο της νοήσεως (νοεράς ενέργειας). Η διάνοια υπολείπεται από τον νου σε δυνατότητες, διότι πάντοτε ενεργεί δια-λογιζόμενη, ποτέ ενορατικά», σ. 47.

[5] Πρβλ. *Υπέρ των ιερώς ησυχάζόντων 2,3,15, Συγγράμματα*, τομ. Α, σ.551.

[6] Πολυσήμαντη είναι η λέξη “θεωρία”, η “άληκτος γνώσις” στην Πατερική ορολογία. Άλλοτε σημαίνει την φυσική θεωρία, την φυσική αποκάλυψη του Θεού (όχι βέβαια την analogia entis της δυτικής θεολογίας) που γίνεται μέσω των λόγων των όντων με την λογική και είναι ο καταφατικός τρόπος, μία ευθεία κίνηση της ανθρώπινης διάνοιας διαμέσου της κτίσεως προς τον Θεό. Άλλοτε σημαίνει την θέα του Θεού, είτε «δι’ εσόπτρου και εν αινίγματι» στο στάδιο του φωτισμού, είτε «πρόσωπον προς πρόσωπον» στην θέωση και είναι ο αποφατικός τρόπος, η ελικοειδής η κυκλική κίνηση του νου προς τον Θεό. Η θεωρία γίνεται

“αυτοκίνητη” η “κατ’ επιβολήν”, όταν ο άνθρωπος από μόνος του δημιουργεί στην διάνοιά του διάφορες έννοιες που απορρέουν από τις γνώσεις περί των ευεργεσιών του Θεού, θανάτου και κρίσεως, των αισθητών και νοητών όντων, ενσάρκου οικονομίας του Θεού και των λοιπών περί Θεού δογμάτων, αρχικά χωρίς την συμμετοχή της Χάριτος, και “ετεροκίνητη” η “κατά παραδοχήν”, όταν δια της Χάριτος που ενεργεί στην καρδιά αρπάζεται η διάνοια σε θεωρία χωρίς την θέληση του ανθρώπου. Για την διάκριση των δύο αυτών θεωριών και την υπεροχή της δευτέρας βλ. στο έργο των αγίων Καλλίστου και Ιγνατίου Ξανθοπούλων, «Μέθοδος και κανών ακριβής», *Φιλοκαλία των Ιερών Νηπτικών*, εκδ. Αστήρ 1961, τομ. Δ , κεφ. 68, σ. 262.

[7] *Υπέρ των ιερώς ησυχάζόντων 1,3,34, Συγγράμματα*, τομ. Α , σ. 445.

[8] «Της ουν καθ’ εαυτόν ενεργείας γενόμενος ο νους, ήτις εστίν η προς εαυτόν στροφή και τήρησις, δι’ αυτής υπεραναβαίνων εαυτόν, και Θεώ συγγένοιτ’ αν». *Υπέρ των ιερώς ησυχάζόντων 1,3,45, Συγγράμματα*, τομ. Α , σ. 457.

[9] Η χρήση του όρου “οντολογικός” γίνεται υπό την έννοια του “πραγματικός”, “ουσιαστικός”, “υπαρκτικός” και πρέπει να αντιδιαστέλλεται από την “οντολογία” της Δυτικής θεολογίας, όπου συνήθως εννοείται η αναλογία των όντων (analogia entis), δια της οποίας ο άνθρωπος μπορεί από την μελέτη των όντων να αναχθεί στα δήθεν αρχέτυπά τους που βρίσκονται μέσα στην ουσία του Θεού· προφανής επίδραση της μεταφυσικής του Νεοπλατωνισμού στην Δυτική θεολογία. Κάλλιστα μπορούμε να ομιλούμε για οντολογία αναφερόμενοι στις σχέσεις, στους λόγους των κτιστών όντων (πρβλ. την οντολογία του αγίου Μαξίμου Ομολογητού), αλλά είναι ριψοκίνδυνο, όταν μιλούμε για οντολογικές σχέσεις με την Αγία Τριάδα. Κανένας Πατέρας δεν το έχει τολμήσει, αφού για τους Πατέρες ο Θεός δεν θεωρείται τόσο “ον”, “ύπαρξη”, αλλά κυρίως ως “μη Ον”, και συνεπώς δεν υπόκειται σε γνωστές, διανοητικές, επίγειες οντολογικές σχέσεις. Βλ. αγίου Ιω. Δαμασκηνού: «Οικειότερον δε μάλλον εκ της πάντων αφαιρέσεως ποιείσθαι τον λόγον· ουδέν γαρ των όντων εστίν, ου ως μη ων, αλλ’ ως υπέρ πάντα τα όντα και υπέρ αυτό το είναι ων». *Έκδοσις ακριβής ορθοδόξου πίστεως 1, 4, PG 94, 800BC.*

[10] «Δει μεν γαρ ημίν ομοιώσεως, ως εναρμονίως σχώμεν προς την ένωσιν εκείνην, δι’ ης η θέωσις τελείται. Χωρίς δε της ενώσεως η ομοίωσις ουκ αποχρήσει προς θέωσιν». *Περί θεοποιού μεθέξεως 7, Συγγράμματα*, τομ. Β , σ. 142.

[11] Οι Ρωμαιοκαθολικοί ισχυρίζονται ότι μετά την πτώση παρέμεινε άθικτη η ανθρώπινη φύση. (Πρβλ. π. Ιω. Ρωμανίδη, *Το Προπατορικόν αμάρτημα* ³¹⁹⁹², σ. 156). Δηλαδή ότι με την παράβαση έγινε ένα λάθος από την λογική του ανθρώπου και η θεραπεία της ανθρώπινης προσωπικότητας έγκειται στην διόρθωση της λογικής. Από εδώ αρχίζει όλη η λογικοκρατία της Δυτικής θεολογήσεως, ώστε να αποδεχθεί και να δογματίσει την θέση του Θωμά Ακινάτη ότι η ανθρώπινη λογική συμφωνεί με την θεία αποκάλυψη (πρβλ. Στ. Παπαδοπούλου, *Ελλ. μεταφρ. θωμιστ. έργων - Φιλοθωμισταί & αντιθωμ. εν Βυζαντίω*

, Αθήναι 1967, σ. 126-127). Αντίθετα οι Διαμαρτυρόμενοι και Προτεστάντες θεωρώντας ότι με την πτώση διεστράφη πλήρως η ανθρώπινη προσωπικότητα, ακόμα και αυτή η προαίρεση, το αυτεξούσιο, οδηγούνται στον απόλυτο προορισμό (Καλβίνος, Λούθηρος).

[12] *Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων 1,2,3, Συγγράμματα*, τομ. Α , σ. 396.

[13] «Προύργου δε αυτοίς η του νου προς εαυτόν επιστροφή και σύννευσις, μάλλον δε πασών των της ψυχής δυνάμεων, ει και θαυμαστόν ειπείν, προς τον νουν επιστροφή και η κατ' αυτόν τε και Θεόν ενέργεια, δι' ης επεσκευασμένοι προς το πρωτότυπον ευ διατίθενται, το αρχαίο εκείνο και αμήχανον κάλλος, επανθούσης της Χάριτος». *Αντιρρητικός προς Ακίνδυνον 7,40, Συγγράμματα*, τομ. Γ , σ. 492.

[14] «Η κλήσις του Κυρίου απευθύνεται πρωτίστως εις την καρδίαν, το πνευματικόν κέντρον του προσώπου... Η φλοξ της αγάπης ελκύει ολοτελώς τον νουν εις την καρδίαν και τακείς ούτος δια της φλογός ταύτης ενούται μετά της καρδιάς εις εν και θεωρεί το Είναι εν τω Φωτί της Θείας Αγάπης. Ο άνθρωπος “ενοποιείται”, θεραπεύεται». Αρχιμ. Σωφρονίου, *Οψόμεθα τον Θεόν καθώς εστι*, Έσσεξ Αγγλίας 1992, σ. 272-273.

[15] «Άλλο μεν ουσία νου, άλλο δε ενέργεια». *Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων 1,2,5, Συγγράμματα*, τομ. Α , σ. 397.

[16] Ο ησυχαστής Κάλλιστος Αγγελικούδης (β μισό του 14ου αι.) στο αντιρρητικό του έργο Κατά Θωμά ορίζει την καρδιά ως «το περιεκτικόν των της ψυχής απασών δυνάμεων». Στυλ. Παπαδόπουλου, *Ορθόδοξη & Σχολαστική Θεολογία*, Αθήναι χ.χρ., κεφ. 381, σ. 201. Ο άγιος Νικόδημος Αγιορείτης την ορίζει ως κέντρο φυσικό, παραφυσικό, υπερφυσικό. Βλ. *Συμβουλευτικόν Εγχειρίδιον*, εκδ. «Ο άγιος Νικόδημος», Αθήναι χ.χρ., σ. 110-115.

[17] *Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων 1,2,3, Συγγράμματα*, τομ. Α , σ. 396.

[18] *Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων 2,2,26, Συγγράμματα*, τομ. Α , σ. 533.

[19] *Ο.π.*

[20] Ο άγιος Γρηγόριος στο *Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων 1,2,5, Συγγράμματα*, τομ. Α , σ. 398, χρησιμοποιεί το κλασικό χωρίο από την επιστολή του Μ. Βασιλείου, *Προς Γρηγόριον Θεολόγον 2,2, PG 32, 228A*: «Νους μη σκεδαννόμενος επί τα έξω επάνεισι προς εαυτόν, δι' εαυτού προς τον Θεόν». Πρβλ. και *Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων 2,2,25, Συγγράμματα*, τομ. Α , σ. 532, στ. 27-30.

[21] «Ούτω και ο νους αν η νοεράν έχων αίσθησιν ορώη καθ' εαυτόν ενεργεία γένοιτο μη του θείου μετασχών φωτός», *Αντιρρητικός προς Ακίνδυνον 7, 33, Συγγράμματα*, τομ. Γ , σ. 485. Επίσης βλ. στο *Υπέρ των ιερώς ησυχάζοντων 1, 3,*

46, *Συγγράμματα*, τομ. Α , σ. 458 «χωρίς (το άκτιστο φως) ουδ' αν νους η νοεράν έχων αίσθησιν ορώη τοις υπέρ εαυτόν ενούμενος καθάπερ ουδέ οφθαλμός σώματος του κατ' αίσθησιν φωτός χωρίς».

[22] «Η χάρις του Θεού βλέπεται νοερώς και γνωρίζεται εν αισθήσει νοός μόνον εν ώρα της προσευχής». Γέροντος Ιωσήφ Ησυχαστού, *Έκφρασις Μοναχικής Εμπειρίας*, 41992, σ. 335. Βλ. και του αρχιμ. Εφραίμ, Προηγούμενου Ι. Μονής Φιλοθέου, «όπου η ενέργεια της ευχής, εκεί ο Χριστός συν τω Πατρί και τω Αγίω Πνεύματι, η ομοούσιος και αδιαίρετος Αγία Τριας». «Κεφάλαια περί προσευχής», στο περιοδικό *Σύναξη* 10 (1984), σ. 43, κεφ. β.

[23] Ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης συστήνει σε αυτόν που λέγει την μονολόγιστο ευχή, το *Κύριε Ιησού Χριστέ, ελέησόν με*, «ο λόγος να μελετά την ευχήν αυτήν, ο δε νους να καταβιβάζη την νοεράν ενέργειάν του μέσα εις την καρδίαν και να προσέχη νοερώς με όλην την δύναμίν του». Νικοδήμου Αγιορείτου, *Εξομολογητάριον*, εκδ. «Ο άγιος Νικόδημος», Αθήναι χ.χρ., σ. 44-45.